

Марко М. Радуловић

Институт за књижевност и уметност

Ново средњовековље и дијачки смисао српске поезије друге половине двадесетог века

Сажетак: Епоха друге половине двадесетог века, која је започела откривањем средњовековних песничких вредности, раздвајањем религијског од поетског, завршава не само са свешћу о нужној повезаности ова два вида човековог духовног бића него са свешћу о надмоћи религијског над поетским. Таква свест је подстицај и пут за ново откривање средњовековља. На плану поезије тај нови однос између поетског и религиозног могао би да се огледа у проналажењу заветне поруке средњег века и могућности њеног преносења у савремено искуство, док би на плану књижевног мишљења био плодан утолико што би пружио неочекивана решења неких питања модерне науке о књижевности.

Кључне речи: ново средњовековље, дијачка поетика, естетизована религиозност, освештана уметност, поезија.

Ново средњовековље¹ је термин који је формулисао Николај Берђајев; он под тим појмом подразумева епоху „када се кретање од Бога завршава и почиње кретање ка Богу“, када „Бог поново мора да постане центар читавог нашег живота“ и када „познање, морал, уметности, држава и привреда морају постати религиозни, али слободно и изнутра а не принудно и споља.“ (Берђајев 1990) Из овако пророчки наслућеног периода, а насупротив њему стоји појам новог средњовековља Михаила Епштејна који, доводећи га у тесну везу са секуларизованим токовима модерне цивилизације, под њим подразумева „усвајање религиозног смисла отуђења, и више од тога, формулисање нове догматике која полази од категорије отуђености“. (Епштејн 1998) За разлику од оваквих философско-визионарских употреба појма, ми ћемо покушати да ново средњовековље посматрамо као процес иманентан српској култури, у којој се после периода изгнанства и заорава, егзистирања у пределима несвесног, средњовековни религиозно-естетички увиди поново откривају и на стваралачки начин укључују у токове модерне поезије. Кажемо укључују, а заправо имамо на уму да је средњовековно духовно искуство константа српске културне историје, увек присутна, без обзира у каквом виду, те у том смислу можемо једино говорити о укључивању модерне поезије у заветну заједницу утемељену и посредовану средњовековном духовношћу. Ново средњовековље показује се као облик којим се савремени (пост)модерни проблеми језика и Бића, идентитета као наратије, те језика као дискурса решавају на оригиналан начин, изван токова западне херменеутике.

Ново средњовековље јесте онај покрет у српској поезији друге половине двадесетог века у коме долази до обновљеног песничког интересовања за традицију и културно наслеђе, а то интересовање се сублимише у тежњу за обухватањем цели-

¹ Текст представља резултат рада на пројекту *Смена њоеиичких ѡарадиими у српској књижевностии двадесетоио века: национални и свројски конитексти*. (178016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

не и смисла људског искуства у времену. Жеља за континуитетом стварања и универзалношћу симбола главна је одлика стваралачких преокупација и стремљења модерних песника тога доба, који тако своје време интегришу у епоху новог средњовековља.

Овом поетском откривању и трагању за сведочанствима митских, културних и религиозних симбола у историји Зоран Мишић, есејима и критичарским деловањем, даје теоријски оквир и појмовну артикулацију. Откривање и приређивачки рад на текстовима средњовековне црквене књижевности јесте централна тачка повезивања и реактуелизовања традиције и најбољи израз плодне синтезе поетско-научног рада на споменицима старе књижевности.²

Естетизована религиозност и освештана уметност

Средњовековна духовност фиксирана у књижевним делима прелама се кроз жижу српских песника друге половине двадесетог века у двоструком виду.

Књижевност средњег века је у служби култа, па је отуда њена главна особина сакралност. За вредновање модерне књижевности пак пресудан је квалитет естетског. Однос естетског према сакралном, односно модерне књижевности према средњовековној је двострук — пародичан и афирмативан. Религиозни елементи средњовековне књижевности се у првом таласу модификују и пребражавају у културне и духовне вредности од највишег значаја (Попа) односно естетски преобликују и стваралачки слободно уграђују у модерни песнички опус (Павловић). Дух сакралности постаје затим у поезији Љубомира Симовића жуђени идеал насушности поетског стварања, док у делу Ивана В. Лалића израста у модус откривања религиозног вида средњовековне традиције и Византије као њене цивилизацијско-културолошко тачке исхода.

На почетку откривања и укључивања средњовековног књижевног наслеђа у модерну српску поезију, пре свега кроз антологичарски, есејистички и песнички рад Миодрага Павловића и Васка Попе, тежило се да се разлучи естетска од религиозне стране средњовековних књижевних текстова. Исповедајући веру у традицију песници и критичари су заправо сведочили веру у поезију и њено трајање. „Док се карактерне и менталне особине народа из епохе у епоху мењају у толикој мери да се може питати да ли на једном тлу живи онај исти народ који је живео пре неколико векова, литература удаљених векова остаје чврсто у истом ланцу, остаје физички присутна, постаје савременик сваког новог књижевног догађаја“, пише Миодраг Павловић. (Павловић 1978: LXXXV)

Изворна хришћанска религиозност у њиховој поезији је садржај који се естетизује, постаје део слободне стваралачке игре. Но, естетизујући религијске садржаје, поезија се истовремено сакрализује, те се тако на концу њеног пута јављају чисто религиозне жеље и жудње које сведоче о животворности поетског, сада исказаног у све приснијем окретању молитви, и то не само као песничком жанру, него управо молитви као насушној духовној потреби људског бића. Поетска религиозност модерног песника исказује се такође и у превазилажењу артизма и у жудњи за епифанијом. Елементи који су имали да, преображени, послуже као материјал

² Антологије средњовековних поетских одломака, прилагођене савременом читаоцу, графички штампане у стиховима приређивали су и научници и песници. Видети Ђорђе Сп. Радојичић: *Старо српско њесништво* (1966), Миодраг Павловић: *Антологија српског њесништва* (1964), Васко Попа: *Јуиро ми-слено* (2008).

који слободно прерађују песничка имагинација и уметничка интуиција, преображавају поезију из ње саме, и приводе је изворно религијском Смислу и призивању. Естетизовање религије и религиозна метаморфоза уметности јесу два пола између којих се креће један значајан ток српског песништва. Тај ток се испољава пре свега у субституцији естетског идеала идеалом насушности поетског о коме пише Љубомир Симовић, а који се у поезији постепено остварује реактивирањем молитве као жанра, да би кулминирао у Лалићевом стваралачком укључивању византијског литургијског канона у модерни поетски израз.

Насушност поетског остварује се трансцендирањем језика као тела у коме се поезија остварује. Симовић пише: „Песник не жели да језик буде пут којим се завршава у језику. Напротив, језик је пут којим би песници хтели из језика да изађу... Негде у самом бићу поезије као да постоји тежња да се језик превазиђе, да се песма ослободи језика, да речи ишчезну у оној ћутању које језик песме производи.“ (Симовић 2008: 223–224) Овакав Симовићев став близак је схватању културе Павела Евдокимова: „Култура се не развија у бесконачност. Она такође није неки циљ по себи; у њеним границама њен проблем је нерешив. Тамо где је истинита, она је сфера у којој човек ствара вредности и изражава своју ‘теургијску’ истину; али ова истина надилази временску садашњицу, облик овог света, и зато култура, на свом врхунцу, превазилази саму себе и у суштини постаје симбол, знак ‘сасвим другог.’“ (Евдокимов 2009: 324–325)

Реч је о граници уметничког стварања, оној међи где уметност истовремено остварујући своје највише естетске идеале долази до момента поништења својих моћи и наговештава речитим ћутањем насушност поетског као посебан простор и вечну могућност људског постојања. Ипак, уметност не прелази у ћутање јер би на тај начин поништила саму себе. Порекавши себе уједно би изгубила искуство неме речитости оностраног. Мистична граница између ћутања и говорења највиши је песнички доживљај васељене и као такав кључни је догађај људске егзистенције. Надилажење границе припада новом царству непропадљиве твари. Искуство и доживљај ћутања уметност остварује, како каже Љубомир Симовић, све сложенијим поступцима њеног изражавања, тако да истовремено она моћ што укида уметничко ствара све већу уметност. Ово се може назвати парадоксом стварања, заправо то је парадокс новог средњовековља у уметности. У епохи средњег века, граница није била проблем свести, она је била природна и није се осећала њена уништавајућа парадоксалност. У модерном добу та линија што дели врхунац уметности од моћног ћутања оностраности показује се не само као поетско-онтолошки проблем пред којим застаје стварање него се открива као основни стваралачки импулс. Културно историјски посматрано, у српској књижевности ова граница се јавља у виду дилеме „иде ли уметност над светост“ коју је формулисала Исидора Секулић, изјаснивши се за светост. Још даље и дубље у прошлости, а судбоносије по духовно биће српске културе, ову дилему сусрећемо као драматичан егзистенцијални избор у одлучивању цара Лазара између земаљског и небеског царства. Модерни српски песници имају различите односе према овако постављеном избору. Миодраг Павловић бира да опстаје на тој граници; сва његова поезија, и у свом пародичном и у свом патетичном виду, може се читати као храбри, готово факирски покушај левитирања на тој међи где се у једном трену види пуноћа света и његова празнина, целина културно-историјских догађаја и њихова маглина, где се напослетку види човек и хладна светлост која за човека не мари као у његовој збирци *Тишина светлости*. Симовић је ту дилему разрешио тако што је насушност истакао за један од

основних идеала поезије, те се тако приближава средњовековној мирној синтези два вида стварности — говора и неизрецивог. Симовић пише: „Откад сам је прочитао, једна реченица Чеслава Милоша не избија ми из главе. Он каже: ‘Вероватно је само оно вредно што је способно да постоји за човека у тренутку када је он угрожен непосредном смрћу’. Ништа мање! Овим је мера постављена врло високо, и врло мало ствари може да је издржи. У таквом једном тренутку тешко да ће за било шта друго, осим за животни нагон и Бога, бити места. Не знам да ли песник сме да се нада да би поезија могла да буде толико вредна, и толико потребна, и толико моћна, да и у таквом тренутку, и у таквим околностима, постоји, то јест да постоји са истим интензитетом са којим постоје можда само жудња за животом и Бог. Али, било њено присуство у таквом тренутку видљиво или не, било оно призивано или не, она треба да буде ту негде у близини, да се одазове ако је позову.“ (Симовић 2004: 81–82)

Иван В. Лалић се показује као пуни наследник средњег века јер кроз поетско пројављује себе као члана литургијске заједнице од Византије до модерних времена. Његова поезија прихвата на себе улогу да одигра нови чин драме који се одвија између Бога и људи. Она спремно прима усуд позног историјског тренутка који се манифестује у готово неподношљивој отуђености човека и Бога. Лалић стога покушава да кроз „статитику сметњи“ пошаље сигнал, бирајући позицију која мерена мерилима савремености изгледа апсурдна, али сагледана у контексту средњовековног завета ова позиција је патетична и храбра јер иште „да се дају одговори и када уста која питају ћуте“. Песнички свет код Лалића поприма тако форму литургије, а историјски догађаји су знаци и знамења. То подразумева посебну врсту верности — „у видљивом славити невидљиво“.

Традиција и ново средњовековље

Модернистичко трагање за традицијом подудар се са митским осећањем света где, како вели Е.М. Мелетински, „порекло — у извесном смислу замењује суштину.“ (Мелетински 1983: 168) Обнова мита, па чак и у пародичном виду, јесте и покушај обнове суштине, њеног наративног васпостављања или пак свест о сталном измицању и немогућности језичке артикулације суштинског. Традиција и мит се актуелизују у двадесетом веку као механизми борбе и отпора духа културе тврдом детерминизму и принуди технолошке цивилизације. Зоран Мишић пише да традиција „штити од заборава, отима (уметност) из бездушних руку технократије и хладних чељусти машине, и преображава је у све савременије, све древније човеколике облике.“ (Мишић 1976: 252) Тако се песник традиције јавља као борбени апологет упркос древности ненаклоњеној садашњици. Песник новог средњовековља је, такође, песник упркос.

Бити песник „упркос“ значи трагати за бићем поезије које је, упркос сложеним везама и односима са стварношћу, увек „нешто друго у односу на све“³, како у једном свом интервјуу каже Љубомир Симовић. Бити песник значи жудети и призивати биће поезије у коме нам се објављује разрешење целокупног искуства егзистенције, разрешење сасвим ново у односу на исходе какви се нуде или назире из природних токова, историјских збивања, цивилизацијских развоја, једном речју световних догађања. Поезија обећава епифанијски завршетак у виду наговештене, не и досегнуте, апотеозе, где оркестар речи замењује хармонија мистичне тишине.

³ 01. 01. 2010 <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Poezija-je-neshto-drugo-u-odnosu-na-sve.sr.html>.

Супротстављање смисла, енергије и целовите сврховитости писања апсурдној фрагментарности и бесмислу цивилизацијских токова, потом потреба за васионом која „није страшна / ни огромна / кад је цела“, како пева Павловић, рад на обнови континуитета, те поетски контемплативно урањање у дубине времена и повратак митским праизворима духовног живота не би ли се спознали „лик и налицје“ — све су то сведочанства о неочекивано нађеној мирноћи, о „тачки ослонца“ из које се, у самоћи и тихо, сви потреси сагледавају као пена на дубоком мору времена. Таква стваралачка озарења сведоче о једној дубљој укотвљености модерне српске поезије у широку традицију културног предања.

Откривање религиозности уједно је и откривање сопствене културне традиције и њених духовних завета.

Код Миодрага Павловића, Васка Попе, Љубомира Симовића, Ивана В. Лалића, и других наших песника, присутни су, експлицитно или имплицитно, свесно или несвесно, али јасно и недвосмислено, увиди и искуства српске средњовековне поетике. У Симовићевој жудњи да песма буде више од литературе — да постане насушна; у Павловићевом поверењу у записивање и моћ песме као интегративне форме искуства; у Лалићевом, стваралачки смерном, варирању канона литургије; те, код свих њих, у окретању историјским процесима и догађајима као значајним обликотворним чиниоцима националног искуства и конкретно-временитим формама у којима се објављује и открива надвременска, онтолошка суштина; напокон, у обнављању вечне молитве као модерне поетске форме — у свим тим стваралачким стремљењима пројављују се философско-естетски увиди средњег века као константан чинилац у обликовању индивидуалне поетике сваког од ових песника.

Својеврсна апсолутизација поезије као интегративне форме свеколиког духовног искуства, инсистирање не само на естетско-гносеолошкој функцији песме, већ, пре свега, на њеној насушности за људски живот, што је, осим у експлицитним исказима самих аутора, видљиво у великој обнови молитве као жанра модерне поезије, те поверење у егзистенцијални значај и смисао поетског искуства, у онај значај који и кад није досегнут као животна реалност ипак јесте највиши естетско-етички идеал са којим се поетски доживљај самерава — у свим тим поетским и мисаоним стремљењима живе су енергије, никад прошлог, па у том смислу ни заборављеног, средњег века, те се ове појаве и стваралачки процеси могу назвати знацима новог средњовековља у српској модерној поезији.

Из средњовековне књижевности модерне песници не посежу толико за религиозним надахнућима колико за особеним доживљајима искуства историје. Историјско осећање у поезији које се јавило после Другог светског рата било је под знаком ратних разарања, слично ономе које је проживљавала Србија у време надирања Турака. Као и записи дијака на маргинама књига, из времена продирања Турака, о којима Деретић у својој *Историји српске књижевности* вели да су то „потресна сведочанства о тешким временима, а у неким случајевима и дубоки изливи мисли и осећања њихових аутора“ (Деретић 1987: 40), такав утисак остављају и фрагменти песничких слика у модерној српској поезији. Али и више од тога — такав вид поетског сведочења, који трепери као трачак светлости у светској тами, песници друге половине двадесетог века усвајају као сопствену аутопоетику. Њихова поезија и време у коме живе стоје у сличном односу као и дијачки записи у доба турских надирања. Тематизовање записивања и поверења у Реч и Слово јавља се као вид одбране од конкретног историјског тренутка. Отуд се може говорити о дијачкој поетици нове српске књижевности, која у себи подразумева драматичан су-

срет историјског и поетског и у којој до изражаја долазе историософска мисаоност и осећајност поетског сведочења.⁴

Битна одлика српске културе која почива на темељима византијског културног круга, али и чија посебност је условљена једним и непоновљивим историјско-цивилизацијским искуством, јесте, дакле, дијачки⁵ смисао стварања. Он је константа културе која је, иако пречесто изложена разарајућим силама историје, исхитреним културним револуцијама и превратима, дубоко свесна својих источника и увира, те као таква не престаје да траје кроз сва времена.

„Зато нама нису океани страни,
Ни гробови старих умрлих столећа;
Мирни смо на гозби у светској дворани
И кад небрат пије мирис нашег цвећа.“ (Бојић 1996)

Записивање старих дијака јавља се и конституише као одговор и самоодбрамени покрет у односу на деструктивност историјског. Писани на ивицама књига, у самоћама манастира, дијачки коментари су израз једног егзистенцијалног става који је виши од било какве поетике и уметности, који је *суштини* духовни рефлекс, нагон за трајањем. Те забелешке, на маргинама историјских ситуација, светлеле би у тами времена, да сведоче о стваралачком покрету, човечној тежњи и очувању духовног континуитета и христовности народног бића. Као што је бележење основ и залога сваке културе тако је и дијачко стварање, трајно опредељење, експлицитно или имплицитно, целокупне српске културе; записи дијака кроз стваралачку призму двадесетог века јављају се уједно као најдубљи аутопоетички моменти поезије, који долазе до изражаја у најпреломнијим тренуцима националне историје.

У српској поезији друге половине двадесетог века имамо један покрет који је сав усмерен на сакрализацију песме — било да у њој види могућност превазилажења литературе, као Симовић, било да песму повезује са каноном литургијске службе, као Лалић, или да у њој види залог човековог идентитета и опстанка, као Павловић. За разлику од постмодернистичке прозе која самом својом структуралном условљеношћу покушава да десакрализује, деструише сваки митски образац, у поезији се зачиње и живи један други, сложенији однос према миту, однос који није лишен пародије, који је чак и призива, али који, при томе, никада не иде до уништења митског, те стога бира положај свесне распетости између сакралног и профаног.

Одбијање да се, упркос свему, традиција поништи, духовно искуство обесмисли, а епифанијско разрешење егзистенције престане да ишчекује, јесте положај у коме песник-дијак „као да пише за вечност / као по мрамору / пише / на хартији / која / гори“ (Симовић 1995), односно тренутак „храбрости оних што остају спремни / да даље дају своје одговоре // И када уста што питају ћуте.“ (Лалић 1997 А) „Јер говор, то је опстанак у нади“ (Лалић 1997 Б), како пева Лалић.

Поезија се тада јавља у виду сакралних свечаности које се својом пуноћом и целовитошћу супротстављају разореној стварности.

⁴ Миодраг Павловић, Љубомир Симовић и Иван В. Лалић су најизразитији представници оваквог вида певања, али и Попа чије су поједине песме из збирке *Усјавна земља* настајале под непосредном историјском угроженошћу. У многим песмама ових аутора тематизована је тема Слова, Писма, Речи као заштите од ужаса историје. (Павловић „Научите пјесан“, Симовић „Запис“, Лалић „Ресава“, „Слово о слову“).

⁵ „У дужим записима на крају књиге или у слободним белешкама на маргинама многи су дијаци остали трајне уметничке и песничке целине.“ (Трифунковић 1990)

Резиме: У раду се говори о обновљеном интересовању српских песника за средњовековно уметничко наслеђе. Разматра се на који начин средњовековна духовност преко модерне песничке естетизације постаје део савременог поетског искуства. Такође се показује како религиозна духовност преображава уметничку форму, доводећи је до границе неизрецивог.

Литература

- Берђајев 1990: Николај Берђајев, *Ново средњовековље*, Београд: Хипнос.
- Бојић 1996: Милутин Бојић, *Песме*, Сремски Карловци: Каирос.
- Деретић 1987: Јован Деретић, *Крајња историја српске књижевности*, Београд: БИГЗ.
- Евдокимов 2009: Павел Евдокимов, *Православље*, Београд: Службени гласник.
- Епштејн 1998: Михаил Епштејн, *Вера и лик*, Нови Сад: Матица српска.
- Лалић 1997 А: Иван В. Лалић, *О делима љубави или Византија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лалић 1997 Б: Иван В. Лалић, *Сјрасна мера*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мелетински 1983: Е.М. Мелетински, *Поетика мита*, Београд: Нолит.
- Мишић 1976: Зоран Мишић, *Кријика њесничкој искуства*, Београд: СКЗ.
- Симовић 1995: Љубомир Симовић, *Учење у мраку*, Београд: Српска књижевна задруга, Задужбина Десанке Максимовић, Народна библиотека Србије.
- Симовић 2004: *Ковачница на Чаковини*, Београд: Стубови културе.
- Симовић 2008: *Дуило дно*, Београд: Београдска књига.
- Трифунувић 1990: Ђорђе Трифунувић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.